

رشید شهردان؛ پیر تاریخ و فرهنگ زرتشتی

دانشمند پژوهشگر و انشاد استاد رشید شهردان

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

روز بیست و یکم آذرماه برابر بود با یکمین سال درگذشت فرزانه دانشمند، شادروان استاد رشید شهردان. تاریخ و تاریخ نگاری برای زرتشتیان - به جز مواردی بسیار نادر - بی شک، مدیون تلاش های خستگی ناپذیر و پایدار استاد شهردان می باشد. زندگی سراسر مطالعه و نوشتن را استاد هنگامی به پایان برد که در آرزوی دیدن ایران و جمع آوری یادداشت هایش بود. ایشان در کتاب فرزنانگان زرتشتی می نویسد:

«نگارنده این نامه را نام رشید، پور شهردان، پور ایران، پور گشتاسب، پور بهرام، پور شهریار، ساکن بمبئی است. نیاکانش از مردم قریه حسینی، حومه تفت یزد، بوده و معروفند به طایفه بهرام شهری. و آن خاندان بسیار بزرگی است که افراد آن در سراسر نقاط ایران و هند و ارو پا پراکنده می باشند.

«ایران»، در دوره طفولیت به اتفاق کیخسرو و برادر مهتر به هند و به بمبئی مهاجرت نمود و در خاندان «دادی شیت» به سمت خدمتکاری با حقوق گزاف - ماهی بیست روپیه - به کار مشغول شد و در ضمن به اجازه ار باب، به طور مستقل باغبانی نیز می نمود. زرتشتیان ایران که در آن عهد به بمبئی مسافرت، و در منازل پارسیان به کار می پرداختند، ماهی یک یا دو روپیه بیشتر حقوق نداشتند. «ایران» در بمبئی با دوشیزه مروارید خرمشاهی،

که به هند رفته بود، ازدواج کرد. و به اصرار خویشاوندان زوجه خویش برای تعمیل مراسم دینی در گذشتگان به ایران و خرمشاه برگشت و در بین راه در بندرعباس درگذشت.

خاندان نگارنده همه در هندوستان اقامت داشته و دارند. تولید خود او در روز دی به مهر و فروردین ماه باستانی ۱۲۷۴ یزدگردی، برابر ۵ آوریل ۱۹۰۵ میلادی در شهر بمبئی اتفاق افتاد. چون هفت ساله شد، به اتفاق پدر برای تحصیل فارسی به ایران رفت و پس از اتمام تحصیلات ابتدایی دوسالی در درمانگاه «سرتن تاتا» که به سرپرستی انجمن زرتشتیان ایرانی - بمبئی در آن زمان در یزد تأسیس شد، به کار مشغول گشت. سپس به بمبئی مراجعت و تحت توجهات روانشاد فرزانه دینشاه جی جی باهای ایرانی سلیسیتز در تعلیمات دینی و فلسفه صاحب اطلاعات گردید و در ضمن در کارهای ادبی و فارسی، آن فرزانه را یاری می نمود و بنا به تشویق او به نگارش رسالات فارسی پرداخت. از آنهاست:

حرف راست: مطبوعه در سال ۱۹۲۷ میلادی، پاسخ به حملات ناجوانمردانه بردین مزدینا، از بهدینی که جد دینی اختیار کرده بود.

دساتیر کتاب آسمانی نیست: مطبوعه سال ۱۹۲۸ میلادی نشریه انجمن زرتشتیان ایرانی - بمبئی.

تعلیمات زرتشت: مطبوعه سال ۱۹۳۱ میلادی نشریه انجمن زرتشتیان ایرانی - بمبئی.

خرده اوستا به خط دین دبیره: نشریه انجمن زرتشتیان ایرانی - بمبئی.

راماین: ترجمه از انگلیسی به فارسی؛ اداره انتشارات حکومت هند.

داوید کو پرفیلد: ترجمه از انگلیسی به فارسی؛ نشریه اداره انتشارات حکومت هند.

کلیسای نوتردام: ترجمه از انگلیسی به فارسی. نشریه اداره انتشارات حکومت هند.

مجله جهان امروز: مجله عکسی با جنبه تبلیغاتی؛ نشریه اداره انتشارات حکومت هند.

پیمبری زرتشت: نشریه انجمن زرتشتیان ایرانی - بمبئی.

دین نامه شماره ۱: آتش و آتش پرستی. نشریه سازمان جوانان زرتشتی بمبئی.

دین نامه شماره ۲: خورشید نگرشنی. نشریه سازمان جوانان زرتشتی بمبئی.

دین نامه شماره ۴: اصول سه گانه مزدینا. نشریه سازمان جوانان زرتشتی بمبئی.

فرزانگان زرتشتی: در طی ۱۴ سال اخیر در گردآوردن و تدوین این کتاب که شالوده تاریخ زرتشتی است، رنج فراوان برده و به این امید دلخوش است که نویسندگان هم گروه در اکمال و اصلاح نقایص آن و تدوین کامل زرتشتی جداً اقدام خواهند نمود.

هنگامی که در سال ۱۹۲۵ میلادی، فرزانه دینشاه ایرانی سلیسیتز، استاد پورداود را برای کار گزارش فرهنگ مزدینا به بمبئی دعوت نمود، نگارنده نیز برای رونویسی نوشته هایش به کمک او مأمور گشت. آنگاه از فضل و کمال استاد استفاضه های گرانها حاصل نمود.

پس از ذکر خدمات فرهنگی، ذکر خدمات اجتماعی - که باید در گمنامی انجام یابد - خارج از شیوه مردمی است. لذا گفتار خود را با این امید به پایان می رساند که جوانان هم گروه - با یاری اهورامزدا و پیروی راستی - در روزافزون ساختن آبرو و بزرگی جماعت توفیق یابند. اته جمیات یته آفرینامه.^۱

افزون بر اینها، شهردان کتاب های زیر را - بعد از نوشتن فرزانگان زرتشتی - به رشته تحریر درآورده است:

۱- خرده اوستا با آوانویسی و معنی.

۱- فرزانگان زرتشتی: رشید شهردان تهران ۱۳۳۰ یزدگردی، چاپخانه راستی. نشریه سازمان جوانان زرتشتی بمبئی، ص ۷۰۶

- ۲- فهرست کتاب‌هایی موجود در کتابخانه اردشیر یگانگی .
- ۳- پرستشگاه‌های زرتشتیان .
- ۴- دانستی‌های آئین زرتشتی (ترجمه) .
- ۵- زرتشت و هم‌زمان او درودا (ترجمه) .
- ۶- سال دینی زرتشتیان (ترجمه) .
- ۷- دین پایه زرتشتی (با همکاری دکتر حسین وحیدی) .
- ۸- تجدید چاپ و اضافات بر کتاب خرده اوستا با آوانویسی (با همکاری آقای دکتر حسین وحیدی) .
- ۹- کتاب تاریخ زرتشتیان از پایان دوره ساسانیان تا به امروز .
علاوه بر تألیفات نامبرده فوق، استاد در نشریات فرهنگی و ادبی کشور نیز نوشتارهای ارزنده‌ی دارند که فهرست آنها تا سال ۱۳۵۳ به شرح زیر است:
- اتروا هورهه مزدا اپوتهره: هوخت؛ ج ۱۹ (۱۳۴۷) ش ۳: ۱۱-۱۵ .
اصول سه گانه مزدیسنا: هوخت؛ ج ۱۹ (۱۳۴۷) ش ۶: ۳۰-۳۸ .
المجوسی صاحب کامل الصناعة: هوخت؛ ج ۱۲ ش ۲: ۴۲-۴۴ و ش ۳: ۴۳-۴۵ و ش ۴: ۳۷-۳۸ .
اوضاع فرهنگی پارسیان در پنج قرن گذشته: هوخت؛ ج ۱۱ ش ۱: ۱۰-۱۳ و ش ۲: ۲۵-۲۸ و ش ۳: ۲۴-۲۱ .
- بازگشت روان: هوخت؛ ج ۱۸ (۱۳۴۶) ش ۷: ۲۵-۲۸ و ش ۱۰: ۳۸-۴۰ .
بازگشت روان: مهر، ۱۳: ۳۵۳ - ۳۳۵ .
تاریخ زرتشتیان: هوخت؛ ج ۱۹ (۱۳۴۷) ش ۵: ۲۰ - ۲۹ .
توضیحی بر گوشه‌ای از تاریخ کرمان: هوخت؛ ج ۱۵ (۱۳۴۳) ش ۶: ۱۰-۱۴ و ۴۷-۴۸ .
جندی شاپور: هوخت؛ ج ۱۱ ش ۷: ۸ - ۱۱ و ش ۸: ۱۶ - ۱۹ و ش ۹: ۵۵-۵۶ .
چتراپاتی شیواجی: مهر، ۱۳: ۳۶۶ - ۳۶۹ و ۳۷۳ - ۳۷۶ .
دینکرد: هوخت؛ ج ۱۱، ش ۶: ۵۸ - ۶۸ .
سدره: هوخت؛ ج ۱۹ (۱۳۴۷) ش ۷: ۱۷-۲۵ .
سکونت زرتشتیان از روزگار باستان در شمال هند: مهر، ۱۳: ۵۷۴ - ۵۷۷ .
سکونت زرتشتیان از روزگار باستان در شمال هند: هوخت؛ ج ۱۸ (۱۳۴۶) ش ۵: ۲۶-۲۹ و ش ۶: ۲۸-۲۵ .
- فرزانه مرزبان ظهراب، چگونه قریه‌های مبارکه و زین آباد در یزد ایجاد شد: هوخت؛ ج ۱۰ ش ۷: ۲۳-۲۰ .
- فصلی از تاریخ زرتشتیان پس از برافتادن دولت پارسیان: هوخت؛ ج ۱۷ (۱۳۴۵) ش ۱۰: ۱۶-۱۸ و ۶۰ .
کارنامه حکیم الملک گیلانی در هند: مهر، ۱۲: ۶۸۲ - ۶۹۱ .
مانگجی و انجمن زرتشتیان کرمان در ۹۴ سال پیش: هوخت؛ ج ۱۱ ش ۴: ۹-۱۲ .
نظریه بازگشت روان در مزدیسنا: هوخت. ج ۱۹ (۱۳۴۷) ش ۴: ۵۲ - ۶۰ .
وجود چهارده نسک اوستا بین زرتشتیان کرمان در سیصد و پنجاه سال پیش: هوخت؛ ج ۱۷ (۱۳۴۵) ش ۹:

۲- با استفاده از: «فهرست مقالات فارسی» ج ۱ و ۲ و ۳، ایرج افشار، تهران، انتشارات جیبی . چون این مجلدها شامل مقالات تا سال ۱۳۵۳ می‌شود، به فهرست بقیه مقالات دسترسی نداشتم .

استاد شهردان بنا به شهرتی که بین دانشمندان ایران شناس جهان داشت، به کنگره‌های جهانی دعوت می‌شد. و با ایراد سخنرانی و ارائه نوشتارهای پژوهشگرانه خود، ارزش علمی خود را نشان می‌داد، که می‌توان، به عنوان مثال، از کنگره‌های ابن سینا، بیرونی، فرهنگ ایران، تاریخ ایران، پایدگی ایران و مهرشناسی نام برد. هم‌چنین نامبرده به عضویت رسمی در انجمن جهانی ایران‌شناسی پذیرفته شده بود. روان‌شاد استاد شهردان، این بزرگمرد تاریخ و فرهنگ زرتشتی، در آخرین نامه‌ای که از آمریکا برای یکی از دوستانش نوشته است، چنین می‌گوید:

«... وضع من در اینجا چنان است که در خانه مجوسم. وسایل بیرون رفتن ندارم. در اینجا همه کس، باید ماشین داشته باشد. وسایل ارتباطی عمومی ندارد. افزون براین به واسطه حمله قلبی از پیاده رفتن به کلی بازمانده‌ام. پسر هم مدتی است در اینجا نیست، به مسافرت رفته، و گرفتار است. همین که کارم درست شد، از اینجا حرکت می‌کنم. اگر من برای چندروزه ایران بیایم که یادداشت‌های خودم همراه با کتابهای لازم را بردارم و بروم، که زحمتی فراهم نمی‌شود؟ مانگیجی صاحب هنگام اقامت در ایران، نامه‌های زیادی به انجمن پارسیان نوشته که همه آن‌ها در دوازده جلد دفتر بزرگی به خط شکسته گجراتی ضبط نموده‌اند و آن در دفتر انجمن بمبئی بود و چون در آن هنگام به واسطه حمله قلبی سخت مریض بودم، و سپس برای شرکت در کنگره ایران‌شناسی سال ۱۳۵۰ به ایران دعوت شدم، مطالعه آن به دنبال افتاد. اینک خیال دارم اگر توفیقی بدست آید و کمک مالی برسد، به وسیله یک نفر از هندوان پیر خارج از بمبئی که خط شکسته گجراتی را می‌تواند بخواند، آن‌را بررسی و چنان‌چه مطالبی داشته باشد، ترجمه آن‌را برای شما بفرستم که در انتشار آن اقدام نمایید. تازه‌یی در اینجا ندارم. زیرا کسی را نمی‌بینم و زرتشتیانی که در سانفرانسیسکو هستند، همه به خود مشغولند و کسی به یاد این درویش نیست. امیدوارم فوری جواب بنویسید که به تهیه حرکت به ایران مشغول شده، و از آنجا به بمبئی بروم....»

... اینک نیز فشار بر قلب زیاد شده و از کار بازمانده‌ام. فقط اوستا می‌خوانم.^۲

فرزانه گرامی، استاد بزرگوار، پیر طریقت زرتشت، به آرزوهایش که جمع‌آوری و ترجمه دوازده جلد از اسناد تاریخی دست‌نویس زرتشتیان که به زبان گجراتی بود، نرسید و متأسفانه در بامداد روز ۲۱ آذرماه سال ۱۳۶۳ به سن ۷۸ سالگی جهان فانی را به درود گفت و به معبودش پیوست. روانش شاد و نیکی نامش جاودانه باد.

* * *

نمی‌دانم، در ایران، در بمبئی و بالاخره در آمریکا دست‌نوشته‌های استاد را چه کسی جمع‌آوری خواهد کرد؟ چگونه چاپ خواهند شد؟ و آیا چه بر سر آنها خواهد آمد؟ اینها دلم را می‌فشارد و نگرانم می‌دارد. چه، نوشته‌های استاد را بسی شایستگی هاست و درخور چاپ مناسب. نگرانی ام بی‌جهت نیست، زیرا می‌بینم؛ - بانهایت تأسف - کسانی روی نوشته‌های استاد گرامی دست گذاشته‌اند که یا از کتاب و چاپ هیچ نمی‌دانند، و یا خود را فیلسوف دهر می‌پندارند!

پیشنهاد می‌کنم برای چاپ کتابهای شهردان و نیز ویرایش، تنظیم و طبع شایسته نوشته‌های استاد، مؤسسه‌ای به نام «مؤسسه نشر آثار استاد شهردان» - با یاری انجمن‌ها و سازمان‌ها - تأسیس گردد، تا دست کم بتوان ارجی هر چند ناچیز، برای آثار گرانبهای استاد قابل بود. به امید آن روز.

۲- آموزش‌های زرتشت، رشید شهردان، به کوشش دکتر جهانگیر اشیدری، تهران، چاپخانه راستی، ۱۳۶۴.